

ПЕТРО МОГИЛА І ПРОБЛЕМИ ПРИМИРЕННЯ "РУСІ З РУССЮ"

У справі зближення, примирення і можливого співіснування, як тоді говорили, уніатів і дизуніатів, об'єднаних і необ'єднаних П.Могила започаткував велику акцію екуменізму. Ця справа у розумінні П.Могили виходила за чисто конфесійні рамки, стосувалася існування і виживання всього українського народу. Будучи правовірним, тобто істинно православним митрополитом, П.Могила мислив позаконфесійними і надконфесійними категоріями, мав європейське і універсально християнське бачення цієї проблеми. Отже, він не був однобічним конфесійним фанатиком, розумів шкоду від незгоди і церковного розколу в Україні.

Не випадково і уніатський митрополит Й.Рутський і православний митрополит П.Могила зійшлися на тому, що потрібно шукати вихід із того небезпечного становища, коли "Русь нищить Русь". За цим лапідарним і водночас об'ємним визначенням загальнонаціональної проблеми відчувається почуття патріотизму і велика відповідальність за долю Української церкви і українського народу.

І П.Могила і Й.Рутський мали спільну думку щодо Берестейської унії, яку, вважали вони, необхідно виправити, доповнити і продовжити. Це, звичайно, і в могилянський період та й сьогодні для багатьох (як з боку греко-католиків, так і православних) звучить дуже схизматично (для одних схизма у тому, що унію потрібно виправити, для інших, - що її необхідно доповнити і продовжити).

З боку П.Могили були зроблені дуже сміливі й відповідальні кроки в напрямі виправлення Берестейської унії, подолання її негативних наслідків для всієї української церкви. Потрібно згадати про собор 8 вересня 1627р. в Києві, на якому були присутні митрополит Іов Борецький, архієпископ Мелетій Смотрицький і Петро Могила (тоді ще людина світська, але вже обраний в серпні архимандритом Печерським), інші церковні особи. "Наради собору проходили в угодовському дусі" (Власовський І. Нарис історії Української православної Церкви. Т.ІІ. - Нью-Йорк-Київ. - 1990. - С.147). На цьому Соборі, очевидно, було досягнуто якесь спільне розуміння порятунку Української Церкви, яке ґрунтувалося на патріотичній засаді: зупинити отой процес,

коли "Русь нищить Русь", коли міжконфесійні відносини стали загрожувати єдності української нації. Добра воля учасників цього собору обговорити це болюче і дуже вразливе, насамперед для Православної Церкви, питання і знайти його вирішення - чудовий приклад для нинішніх українських церков - православних і греко-католицької.

Філософію об'єднання православних і уніатів доручено Собором опрацювати М.Смотрицькому, якого учасники Собору просили по можливості "представити для церковної цензури" підготовлений ним проект цієї акції. За ініціативою ще тоді архимандрита Печерського П.Могили після попередньої домовленості із М.Смотрицьким через півроку знову відбувся Собор в Городку на Рівненщині. На цьому соборі з участю митрополита Іова Борецького, єпископів Луцького Ісаака Борисковича і Холмського Паїсія Іполитовича, архимандрита Петра Могили розглянуто 6 пунктів різниць між Західною і Східною Церквами після доповіді архієпископа Мелетія Смотрицького. Учасники Собору признали небезпідставними погляди М.Смотрицького. Вирішили: для всебічного обміркування унійного питання скликати Помісний Собор, щоб "знайти будь-який спосіб - без порушення прав і привілеїв православної віри утворити єдність Руси з Руссю, тобто неуніатів з уніатами" (Власовський І. Там само. - С.148).

В цьому рішенні Городоцького Собору (1628) рефлексується ідея виправлення, доповнення і продовження унії, якою деяка частина православного духовенства з архієпископом Ісайєм Копинським залякувала православних. Саме до цього часу відносяться листи І.Копинського, в яких він остерігав паству перед Борецьким і Смотрицьким, поскільки вони спілкуються з уніатським митрополитом Рутським і планують унію. Проте ідея унії в розумінні П.Могили і його однодумців вже тоді набирала обрисів "єдності Русі з Руссю", щоб був єдиний український народ, щоб його не руйнували конфесійні роздори. Єдність неуніатів і уніатів розумілася як єдність християн обох церков, єдність єдинокровних братів, а не їх злиття в одну церкву.

Проте призначений на 13-24 серпня 1628 р. Київський Собор не досяг поставленої мети: покінчити "руйнування Русі Руссю" і добитися "єдності Русі з Руссю". Цей собор фактично перетворився на суд над архієпископом Смотрицьким за "відступництво і зраду православ'я". Не відбулися заплановані на 29 червня 1629 р. унійні собори - уніатський у Володимирі і православний у Львові, а також

планований після цього спільний православно-уніатський собор у Львові в жовтні 1629 р.

Отже, перша спроба П.Могили реалізувати ідею "єдності Русі з Руссю" не вдалася. Професор Є.Шмурло, який досліджував перебіг цих подій за документами Ватиканського архіву, зробив такий висновок: "Невідомо чи договорились би Рим і верхи руського православ'я, але без сумніву, що ті й другі не взяли під увагу одного найважливішого фактора: православно народної маси, її бажання і вимог, її розуміння, її переконання, в яких вона виростала і сформувалася" (Шмурло Е. "Римская курия на Римском Православном востоке в 1609-1654г. - С.108-110). Як тільки пішли чутки про призначений собор, народна маса захвилювалася і виступила з активним спротивом. Народний розум розцінив плановані унійні заходи як замаскований намір, щоб затягти їх в небезпечний кут. Козаки застосували силу і зірвали Київський собор.

Два роки перед своєю смертю, тобто в 1645р., П.Могила разом з каштеляном київським Адамом Кисельом опрацював новий проект церковного поєднання, який складався з таких проектів: 1. Потрібно зважити на недоліки Берестейської унії і виправити їх. 2. Доповнити і продовжити унію на новій основі, яка б передбачувала "універсальну унію".

До недоліків Берестейської унії П.Могила відніс: відсутність чистого і святого наміру в її ініціаторів і творців; неправомірний спосіб її проведення і прийняття, що не відповідав фактичному розподілу сил; протиправний характер самого поняття унії як союзу, злуки, злиття. (Див. "Нариси історії церкви в Україні". - Рим, 1990. - С.133).

П.Могила вважав, що спосіб проведення унії не відповідав фактичному розподілу сил, оскільки вільна українська шляхта давала церкві свою підтримку, а духовенство Православної Церкви не мало таких привілеїв як духовенство Римської Церкви. Але коли ієрархія Православної Церкви (єпископат) як слабка сторона підготувала і здійснила унію при опозиції української шляхти, то вона діяла проти реального розкладу сил, - саме тому унія не мала успіху.

Критикуючи ідею Берестейської унії, саме поняття унії як союз, злуку церков, П.Могила обґрунтовував свої погляди на унію так: злука (unio) і єдність (unitas) - це два різні поняття. Єдність виключає подвійність, складність. Злука має на меті, щоб двоє зв'язати в одне ціле, не знищуючи злуче-

них між собою частин. У зв'язку з цим П.Могила підкреслює, що у Бересті 1596 р. зроблено було все навпаки, і цим творці унії не наблизили до себе нез'єднаних (православних), а ще більше відштовхнули від себе. Як приклад, він наводить ієрархічну залежність від Риму і зречення притаманних Східному християнству особливостей.

Щодо способу проведення унії, то П.Могила вказує на такі недоліки: відсутність в процесі підготовки й проведенні унії мирянського елементу, головної провідної його верстви - шляхти, що привело до розколу українського суспільства і неспіху унії. П.Могила пропонує, щоб унія (злука) відбулася з широкою участю мирян на соборі або (якщо король чи Рим буде проти цього) на спеціальній конференції, щоб сприяти самій участі мирян у цій важливій справі.

Щодо проекту поєднання, то П.Могила обґрунтовує такі міркування: злука, єднання (а не єдність) не може порушувати окремішності і відрубності двох злучених речей, тобто злука не може стати тотожністю і єдністю. Цей пункт, на думку П.Могили, найважливіший.

Обмірковуючи практичний аспект злуки під кутом церковної юрисдикції, П.Могила стояв на позиції:

1. Визнання першенства папи. Це він обґрунтовував документами з історії церкви: "На початку Грецька Церква визнавала примат Римського архиєрея і сьогодні визнає у своїх літургічних піснях. Хай це, що було первісне, збережеться".

2. Піднесення авторитету Київської митрополії, зміцнення її самостійної юрисдикції, що дало б їй можливість в майбутньому набути статус Київської патріархії: "Наш Митрополит не ходитиме ні до Риму, як це робить одна частина, ні до Константинополя, як це є звичаєм другої частини".

3. Митрополит обирається собором єпископів, складає сповідь єдності священної віри по-руськи, по-грецьки і по-латинськи, визначуючи першенство Римського папи.

З усього, що відомо про ставлення П.Могили до унійного питання у вигляді так званої універсальної унії, можна зробити висновок, що П.Могила, як і його попередник митрополит Іов Борецький, у розумінні самої унії був далекий від того, щоб прийняти унію як перехід під юрисдикцію Риму. Розуміння унії цими київськими православними ієрархами зводиться до злуки і спільноти церков у мирі і любові із збереженням Православною Церквою всіх її особливостей у

віронавчанні, управлінні й обрядності. П.Могила, звичайно, не стояв на позиціях І.Копинського, який, можливо, католиків не вважав і за християн. Признання першенства Папи було б признанням за ним першенства честі, а не примату монархічної влади в церкві. Папа в церковній ієрархії є *Primus inter pares* - Перший серед рівних (згідно з постановою IV Вселенського Халкидонського собору). І коли б Київський митрополит при вступі на кафедру посилав папі своє сповідання віри, то довершував би цим не акт субординації, а просто інформував би через папу, як старшого брата, всі інші церкви про факт своєї інтронізації.

Розуміючи унію як вселенське церковне об'єднання, київські ієрархи хоча і підтримували П.Могили, але й ставили при цьому умову - необхідність згоди на унійний акт східних патріархів, в першу чергу Константинопольського. Згода ієрархічного Сходу була необхідною для утворення Київського патріархату. Відсутність цієї згоди могла б призвести до розриву зі православним Сходом, а це загрожувало б великим розколом у Православній Церкві.

Отже, спроба "універсальної унії" (1624-1629 р.) на ґрунті вправлення, доповнення, продовження Берестейської унії не вдалася. Цьому протидіяла православна народна маса, козацтво. І все ж таки ідея примирення і зближення церков продовжувала жити. Вона знайшла втілення у справі здійснення "нової універсальної унії" і утворення Київського патріархату. Проте негативна позиція Риму щодо утворення Київського патріархату і неспокій у внутрішньому житті Православної Церкви у зв'язку з поширенням чуток про плани польського короля Владислава IV об'єднати православних і уніатів під зверхністю Римського папи й з визначенням кандидатури П.Могили на патріаршу кафедру перекреслили ідею "нової універсальної унії".

Про це з гіркотою говорив Йосиф Сліпий у своєму Заповіті: "Історичною короткозорістю, вагомою у своїх наслідках аж до наших днів, треба вважати злегковаження великого задуму митрополитів Могили і Рутського тодішніми правлячими колами Римської Апостольської Столиці, які хоч і не заперечували ідеї Патріархату нашої Церкви, ідеї, уґрунтованої історією і вимогами церковного життя, однак свою відмову дати формальну згоду на її завершення оправдовували мотивами політичної кон'юнктури". Римська курія поставилася негативно до ідеї утворення Київського патріархату. У Римі ця ідея викликала побоювання, як би переговори між уніатами і православними не привели до повернення уніатів в лоно Православної Церкви. Нехіть Риму

до патріархату в Києві була викликана й тим, що там вважали небезпечним порушувати питання Київського патріархату, щоб не відштовхнути від себе греків. Римська курія з огляду на церковну смуту в Царгороді (Константинополі), як зазначає Є.Шмурло в своїй праці "Римская курія на Русском Православном востоке в 1609-1654 г.", сподівалася зміцнити там свої позиції. Вирвати Київську митрополію з-під юрисдикції Константинопольського патріарха в той час Риму було не вигідно, бо це могло пошкодити порозумінню з Константинополем.

Папському нунцію у Варшаві дано інструкцію: 1. Не дозволяти спільного собору уніатів з православними, бо це заборонено канонічними правилами, а догмати віри не можуть бути предметом обговорення на будь-яких посполитих (народних) зібраннях; різницю ж між церквами - грецькою і римською вже встановлено на Флорентійському соборі. 2. Умови переходу на унію можуть бути обговорені представниками унії і дизунії, але не на соборах; з боку уніатів потрібно притримуватися умов, які були схвалені Берестейською унією.

П.Могила терпимо ставився до віросповідних різниць між католиками і православними (про сходження Св.духа, чистилище, про повне блаженство праведних після розлуки душі з тілом, примат папи, про опрісноки та причастя мирян). Він, як вже зазначалося, не був конфесійним фанатиком, а мислив надконфесійними категоріями, коли йшлося про справи такої ваги як "примирення Русі з Руссю". В особі П.Могили Православна Церква мала водночас правовірного, з точки погляду православ'я, митрополита, з ім'ям якого залишилося в історії його "Православне ісповідування Кафоличної Східної Церкви".

З цього погляду навіть у М.Грушевського, який, як відомо, не був цілком задоволений діяльністю П.Могили, знаходимо таку оцінку: "Щодо релігійної політики ми не можемо кинути будь-яких підозр на Петра Могилу і його оточення. Зі свого першого конфлікту з українським громадянством, з гірких результатів компромісних змагань 1629р. Могила набрав досвіду, і дальша лінія його діяльності не показує ніяких вагань. З тої твердої політики, яку він зайняв в безкоролів'ї (1632), ледве чи збулись би його надії на патріарший титул" (Грушевський М. Історія України-Руси. Т.VIII, ч.II. - Київ-Відень, 1922. - С.100).

Унія як метод і форма об'єднання церков не виправдала себе. Це нині визнають всі церковні авторитети -

як православні, так і католицькі, які стоять на позиціях екуменізму. Унія спричинила глибоку релігійну кризу, яка вийшла за межі XVI ст., гостро позначилася на всій історії українського народу, викликала довготривалі церковні й національні конфлікти. Однак, як вважає один із дослідників історії християнства в Русі-Україні М.Чубатий, "релігійна боротьба не була зовсім деструктивною". Два релігійні табори - уніати і православні - були поставлені перед необхідністю дбати про піднесення освіти, про мобілізацію інтелектуальних сил для літературної полеміки. розбудувати свої школи. Необхідність виправлення, доповнення, продовження унії на новій основі - поєднання обох церков українського народу на засадах створення Київського патріархату, єдиного для православної і уніатської спільноти, зрозуміли видатні ієрархи цих церков П.Могила і Й.Рутський.

За оцінкою М.Чубатого, "по двадцяти п'ятьох літах боротьби прийшло до опам'ятання між провідниками обох таборів, очолюваних архієпископом Мелетієм Смотрицьким, а по стороні противників унії - Петром Могилою і митрополитом Й.Борецьким. Провідники обох таборів наблизилися до такої міри, що планували поєднання обох Церков українського народу на засаді створення Київського патріархату, спільного для обох релігійних таборів". М.Чубатий бачив статус і перспективу Київського патріархату, спільного для православних і уніатів в такому розвитку: 1) Київський патріархат залежний від папи; 2) Церква українського народу під одним патріархом має внутрішню самоуправу; 3) патріархат при опорі на військову силу козацтва мав би в умовах польської конфедерації сприяти відбудові української держави. "Ці великі задуми батьків українського народу вдарили смертельно по планах Москви - дійти до Києва та притягнути під владу московського патріархату цілу територію давньої київської Руської Держави. Тому у Москві працюють пильно над створенням в таборі українських противників унії з Римом групи своїх противників, яка своєю екстремістичною постановою до українських уніатів розбила б усі задуми поєднання обох таборів. При допомозі групи українських екстремістів удалося Москві розбити план київського патріархату (1628) та припинити всякі розмови на тему поєднання обох таборів одного народу" (Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Т.І. - Рим-Нью-Йорк, 1965. - С.12).

Кожний дослідник історії українського християнства та взаємовідносин між його церквами може мати дещо суб'єктивізовану і, можливо, конфесійно упереджену або політично тенденційну думку про ту чи іншу подію. Але, безумовно, незаперечним є факт, що доля Української Церкви і зокрема її відгалужень - українського православ'я і українського греко-католицизму, особливо в часи втрати української державності і відсутності її протягом століть вирішувалася не в Україні, а за її межами, в залежності від розвитку геополітичної ситуації в багатокутнику сил Москва-Варшава-Порта, Московська патріархія - Апостольська Столиця в Римі - Католицька ієрархія в Речі Посполитій - Константинопольський патріархат.

При цьому політичні аспекти, що визначали динамізацію різних силових компонентів в цьому геополітичному багатокутнику, в якому опинилася Україна, мали явні пріоритети над церковно-релігійними. В результаті прийшов Переяслав (1654), і Київ опинився під "високою рукою одновірного московського царя". Після політичного Переяславу прийшов церковний Переяслав, і Українська Церква опинилася теж під рукою "одновірного Московського патріарха" (1686). Почався процес її систематичного обмосковлення.

Отже, ідея об'єднання українських церков - уніатської і православної - під егідою Київського патріархату - благородна, шляхетна, богоугодна, національно благодворна ідея. Але вона насамперед повинна визріти у серцях і помислах ієрархів всіх українських церков - трьох православних і греко-католицької, а насамперед православних: Української Православної Церкви Київського патріархату, Української Православної Церкви (яка підпорядкована Московському патріархату) і Української Автокефальної Православної Церкви.

Можливо, реальний ґрунт під здійснення цієї ідеї сформується у третьому тисячолітті християнської ери, коли молитва-заповіт Христа: "Щоб були всі одно: як Ти, Отче, в Мені, а Я - в Тобі, щоб одно в нас були і вони, - щоб увірував світ, що Мене Ти послав (Йоан.17:21) - буде глибоко усвідомлена українською національною, духовною і церковною ментальністю. Бо ж йдеться про те, щоб "примирити Русь з Руссю", про що мріяв Петро Могила.